

Toespraak Arjeh Kalmann op 4 mei 2024 bij Nationaal Monument Kamp Amersfoort

Toen ik als kersverse Amersfoorter voor het eerst meeliep in de Stille Tocht, dat zal in 1977 zijn geweest, waren we met een handjevol mensen en was er van Kamp Amersfoort vrijwel niets meer te zien. Alle barakken waren gesloopt, er stond was één wachttoren en ergens stond er ook nog een kleine klokkentoren met daarin de bel waarmee de gevangenen in de oorlog tot het appèl werden geroepen. En er was een klein gebouwtje met daarin een schildering van het kamp uit de oorlog. Dat gebouwtje kon je alleen in als je de sleutel ging ophalen bij de politieschool. En de schietbaan was er nog, met aan het eind het beeld De Stenen Man. Verder niets.

Het voormalige concentratiekamp was bijna verdwenen en de inwoners van Amersfoort en Leusden, op welk grondgebied het lag, kon dat weinig schelen. Het kamp maakte geen deel uit van onze collectieve oorlogsgeschiedenis. Dat kamp, dat was iets van de Duitsers geweest, daar hadden wij Amersfoorters en Leusdenaren niets mee te maken. Toch hebben de inwoners geweten wat er zich voor ellendig hier heeft afgespeeld. Uit interviews die ik indertijd afnam, bleek niet alleen dat zij wisten van de gruwelijkheden, maar ook dat de stad van het kamp geprofiteerd heeft. Een paar citaten uit de speciale bijlage van de Amersfoortse Courant uit 1985 waarin de relatie tussen het kamp en de stad voor het eerst werd belicht. De man die namens het Arbeidsbureau bijna dagelijks in het kamp kwam om mensen voor de Arbeitseinsatz te registreren: 'Ik zag vreselijke dingen in dat kamp, maar mocht er met niemand over praten. Strafexercities in de barre kou, in elkaar geschrompelde, bijna dood gevoren mannetjes, mishandelingen en wij stonden erbij, moesten onze lijsten af laten tekenen, beleefd zijn, en konden weer naar huis, terwijl we wisten dat ze die levende lijken daar in de rozentuin zouden laten dood vriezen'. Een van de werknemers van de Amersfoortse gasfabriek, waar dagelijks 25 à 30 gevangenen als dwangarbeiders werkten: 'We hadden veel medelijden met die kerels, al was het alleen maar om die marsen van en naar het kamp. En we wisten wat er in het kamp gebeurde, dat wist iedereen. Nee, het was heel naar: wij konden 's avonds naar huis en zij marcheerden naar het kamp terug.' Een Leusdense ambtenaar die een dik half jaar in het kamp had gezeten en in 1944 vrij kwam: 'Ik kon na mijn vrijlating vertellen wat ik wilde, maar ik kreeg steeds het gevoel dat men mij niet wilde geloven. Ik heb toen alles van me afgegooid en ben na een weekje verlof maar weer gewoon aan het werk gegaan.'

Het heeft – eerlijk waar – tot 2004 geduurd tot er hier een bezoekerscentrum kwam, gefinancierd door de landelijke overheid en de gemeenten Amersfoort en Leusden. Daar waren langdurige acties van ex-gevangenen en hun nakomelingen voor nodig geweest en een heuse campagne van de Amersfoortse Courant. Uiteindelijk kon hier in 2021 (in 2021!) een prachtig ondergronds museum geopend worden met daarbovenop deze mooi gereconstrueerde symbolische appèlplaats.

Er lopen ieder jaar meer bezoekers mee in de Stille Tocht, Kamp Amersfoort is inmiddels door Amersfoorters en Leusdenaren in het hart gesloten, als een vreselijk stukje geschiedenis dat bij ons hoort. De eerlijkheid gebiedt mij te zeggen dat ik de Stille Tocht de laatste jaren geboycot heb. Dat zal niemand opgevallen zijn, neem ik aan. In 2018 kwam ik erachter dat Amersfoort een eerder initiatief om een openbaar gedenkteken te maken voor de vermoorde joodse burgers ongewenst achtte omdat, aldus de toenmalige burgemeester in een nooit openbaar gemaakte brief, bij het beeld van de Stenen Man alle slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog herdacht worden. De gemeente Amersfoort was tegen de komst van een monument dat de 344 in de oorlog vermoorde Amersfoortse joden zou gedenken. Voor mij persoonlijk was deze stellingname aanleiding om vanaf

2019 op 4 mei tegen achten op een plek in Amersfoort te gaan staan waar weggevoerde en nooit teruggekeerde joden gewoond hadden. Of op de plek waar de van de gewone scholen geweerde joodse kinderen in eigen, geïsoleerde kring les kregen totdat de laatste van hen gedeporteerd of ondergedoken was. Mijn eigen Stille Tocht, met een paar zielsverwanten. Na veel journalistiek actievoeren en dankzij de welwillende en actieve houding van burgemeester Bolsius gaat dat joodse monument er nu dan toch eindelijk komen: volgend jaar, tachtig jaar na de bevrijding, kunnen we op het Borneoplein op 4 mei of misschien wel op de internationale Holocaustdag onze eigen joodse medeburgers van toen herdenken die uitsluitend en alleen vanwege hun afkomst vermoord zijn. Vandaar dat ik mijn persoonlijke boycot van de Stille Tocht hier en nu ophef.

Vandaag, op de Nationale Dodenherdenking, herdenken wij in het hele land onze slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog en van de oorlogssituaties en vredesoperaties waarbij Nederland na 1945 betrokken was. Hier gedenken wij in het bijzonder de ongeveer 47.000 gevangenen die onder erbarmelijke omstandigheden in dit kamp vastgezetten hebben, van wie er velen aan honger, ziekte en mishandelingen zijn bezweken en van wie er 383 in het kamp of in de naaste omgeving zijn geëxecuteerd. Aan het einde van onze Stille Tocht staan wij op verschillende plekken op Rusthof stil bij de militairen uit veel landen die gesneuveld zijn voor ónze bevrijding.

Ik zelf denk aan het begin van de stille wandeling in het bijzonder aan Monne de Miranda, de joods-Amsterdamse oud-wethouder van socialistische huize die hier op 23 oktober 1942 terecht kwam en na elf dagen gemarteld te zijn, vermoord is door zijn Duitse én Nederlandse kampbewakers. De Miranda was een van de 82 joodse gevangenen die in Kamp Amersfoort om het leven zijn gebracht en van wie de stoffelijke resten na de oorlog opgegraven zijn. Hij rust naamloos in een verzamelgraf op de joodse begraafplaats aan de Soesterweg. We weten sinds vorige week, toen de publicatie Het vergeten verhaal van de Joodse gevangenen van Kamp Amersfoort is verschenen, hoe afschuwelijk, hoe méér dan afschuwelijk het lot is geweest van de kleine 3000 joden die hier, net als De Miranda, gevangen hebben gezeten. Het is goed om te vernemen dat er ergens op dit voormalig kampterrein ook een speciaal gedenkteken voor hén gaat komen.

Op de wandeling van het kamp naar Rusthof zal ik denken aan de familie Rijper van wie vader Sjouke, de zonen Frans en Klaas en de inwonende onderduiker Henk van Dijk in november 1944 hier ergens gefusilleerd zijn vanwege hun betrokkenheid bij het verzet. Ik heb 40 jaar op Johannes Bosboomstraat 14 gewoond; het domineesgezin Rijper woonde op nummer 15, maar ik heb nooit geweten welke enorme tragedie zich bij ons aan de overkant in de oorlog heeft afgespeeld. Totdat er struikelstenen werden gelegd en hun portretten verschenen in het boek Hun namen niet vergeten. Zeer recent is over deze ingrijpende familiegeschiedenis een mooi kinderboek geschreven: Ze kwamen ons halen.

Op Rusthof breng ik aan het eind van onze wandeling een speciaal saluut aan de 100 Sovjetsoldaten die in Kamp Amersfoort om het leven zijn gebracht. Op het speciale Ereveld liggen zij samen met de honderden andere Sovjetmilitairen die bij de strijd tegen nazi-Duitsland gesneuveld zijn, omgeven door 234 graven van gesneuvelde militairen uit andere landen. Dat zijn mijn persoonlijke invullingen. Ik nodig jullie allemaal uit om deze Stille Tocht vooral op je eigen wijze te beleven